

On the language aspect of selected speeches of president Miloš Zeman

In the article the author attempts to clarify how to analyse the linguistic aspect of the presidential speeches in terms of the linguistic image of the world. Analysing ceremonial speeches the author analyses the symptoms of sociativity and persuasion, classifies traditional rhetorical devices (among others figures and tropes) and tries to find answers to the question why these forms were used in the given context by the President M. Zeman. Conceptual metaphors are then analysed as specific units emphasizing, misleading or hiding the expressed meaning.

Keywords: Miloš Zeman, democracy, rhetorics, cognitive linguistics, linguistic picture of the world, the president, ceremonial speech

PhDr. Lukáš Zábranský, Ph.D.
Katedra českého jazyka a literatury
Pedagogická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
lukas.zabransky@uhk.cz

JAZYKOVÝ OBRAZ SVĚTA VYBRANÝCH PROJEVŮ PREZIDENTA MILOŠE ZEMANA

LUKÁŠ ZÁBRANSKÝ

ÚVOD

Ve studii si kladu za cíl prozkoumat jazykovou stránku vybraných projevů prezidenta Miloše Zemana a verifikovat některé metody kognitivní lingvistiky/jazykového obrazu světa na materiálu těchto textů, které M. Zeman pronesl od roku 2001 do roku 2014. Za nejdůležitější v daném materiálu považuji tyto aspekty: konceptuální metafory, typ rámcování/kategorizace, stereotypy a politickou morálku (tzv. model přísného otce versus pečovatelský model¹). Na základě excerpce probíhá analýza zejména metaforických pojmů, ale také dalších charakteristických jazykových rysů. Neberu v úvahu nonverbální stránku projevu (zejména gesta), protože možnost jejího sledování je k dispozici jen v několika případech. Při výzkumu vedle kognitivního přístupu přihlížím k etymologii, kdykoliv je takový postup nosný. Aplikací teorie konceptuální metafory jsem se již zabýval ve studiích věnovaných staroslověnským rukopisům (Zábranský 2013b) a moderní české literatuře (Zábranský 2013a); možnosti a limity takového postupu se ukazují jako velmi různorodé.

Poznání odborné problematiky v oblasti jazykových metafor dospělo k různým výsledkům ve světovém i českém kontextu. Pro vymezení metodologie považuji za nezbytné se krátce zastavit u novějších postupů a výchozí literatury, která se vztahuje k problematice metafor v politickém projevu. Komplexnost metaforických konceptů vyplývá zejména z komplexnosti lidského vědomí, proto metafora jako taková není jen záležitostí jazykové formulace.²

Skutečný přelom v lingvistickém pohledu na metaforizaci přináší severoamerická kognitivní lingvistika (sémantika). G. Lakoff a M. Johnson (1980) ve své teorii metafory ukazují, že myšlenky nepřicházejí jen tak „ze vzduchu“, a tak i metaforické koncepty mají svůj základ ve fyzickém světě. Kategorizace pak vždy přináší i hodnotící hledisko, metafory tak nutně buď určité spojitosti a významy zavádějí, nebo něco skrývají, ale mohou také určité aspekty zdůrazňovat. G. Lakoff tuto teorii aplikuje v mnoha oblastech, mimo jiné odhaluje zákonitosti metaforických pojmů v tzv. progresivní a konzervativní politice (2002). Zde nás bude nejvíce zajímat, zda tradiční

/1/ Tyto pojmy zavádí a dále s nimi pracuje G. Lakoff (2002: 5–16).

/2/ D. Draaisma (2003) analyzuje metafory umělých pamětí, jejich zpětný vliv na naše myšlení (CD, magnetofony, gramofony, video, počítačové paměti, hologramy, fotografie) a přesvědčivě odpovídá na otázku, co při všech změnách metafor zůstává v lidstvu neměnné.

termíny tzv. konzervativního či progresivního amerického politického proudu uplatňoval ve svých projevech i M. Zeman. Vedle toho G. Lakoff zaměřil své monografie i na problematiku rámcování (2004) a na kategorizaci (1987). Ze zahraniční kognitivní lingvistiky nelze též nezmínit práci maďarského lingvisty Z. Kövecse (2010).

Kognitivně zaměřenou psychologickou inovativní analýzu metafor v politickém diskurzu českého prostředí podal na přelomu století V. Chrz (1999), vyšla však v nákladu sta kusů. Monografie vychází z teorie konceptuální metafory a teorie zobrazovacích schémat. Analyzované metafory pocházejí z politických diskuzí, komentářů, zpravodajství (téma domácí i zahraniční politické scény především z let 1996 a 1997). Chrz analyzuje konkrétní výroky M. Zemana několikrát, poprvé tak činí na s. 64–71, kde se zabývá jeho metaforickým vyjádřením vládního balíčku („ekonomický pacient má zlomenou nohu“), podruhé na s. 80–81 rozebírá televizní duel *Sedm čili 7 dní* s V. Klausem (V. K. užívá metaforu „drolení vlády“), dále pak na s. 97–98 metaforické vyjádření k následkům uvolnění kursu koruny („jako v pohádce O chytré horáky“), konečně též analyzuje metaforické vyjádření M. Zemana k navrhovaným vládním škrtům na s. 108 („kapři si nevypustí svůj vlastní rybník“). V závěrečných pasážích monografie Chrz nahlíží velmi komplikovaná metaforická vyjádření, a to od s. 137 reakci M. Zemana na promluvu J. Kalvody („body, mapa, křižovatky cest“) a od s. 142 krátkou rabínskou historku použitou M. Z. v PSP ČR („o slávkovi v dlani“), jejíž zamýšlený efekt destruuje ve sněmovně tehdejší poslanec ODA I. Mašek. Z tradičních popisů metafor a metonymií v polistopadovém období nemůžeme opomenout F. Čermáka (2010: 74–78, 94–96). Ten rozlišuje na malém prostoru taxonomicky metaforu, metonymii a synekdochu (tu vyděluje z metonymie). Sám však konstatuje, že rozlišení metonymie a metafory nebývá jasné.

Do kognitivní lingvistiky můžeme v českém prostředí zařadit několik prací, které se českých metafor týkají. V kolektivní monografii I. Vaňkové, I. Nebeské, L. Saicové Římalové a J. Šlédrové (2005) se I. Nebeská věnuje metafoře v kapitole Metafora a metaforičnost (s. 92–106). Možný metodologický směr výzkumu metafor ve starších i novějších literárních památkách ukazuje ve své monografii I. Procházková (2011). Autorka po teoretickém úvodu podrobuje kognitivní analýze hebrejskou starozákonní metaforu HOSPODIN JE KRÁL,³ HOSPODIN JE PASTÝŘ, HOSPODIN JE SOUDCE, HOSPODIN JE VÁLEČNÍK, HOSPODIN JE STAVITEL, HOSPODIN JE LOVEC, HOSPODIN JE SADAŘ/VINAŘ, HOSPODIN JE SLUNCE, HOSPODIN JE LEV/LVICE, HOSPODIN JE OREL/ORLICE. Činí tak na základě teorie konceptuální metafory, teorie prototypu a teorie mentálních prostorů

/3/ Konceptuální metafory jsou v kognitivní lingvistice uváděny vždy velkými písmeny, v souladu se světovým územ je takto ve studii uvádím i já.

a prolínání prostorů. Vychází zejména ze starozákonních žalmů. Postupně odhaluje různé i periferní konceptualizace.

Pro popis složitějších metaforických vyjádření v projevech M. Zemana přijímám termín generická příběhová struktura (GPS) I. Procházkové (2011: 52–53), neboť pro konkrétní historické literární zkoumání nalézám stejné důvody tohoto přístupu: 1) jedná se o pokus vysvětlit intertextové metaforické významy; 2) jedna KM často opakovaně spoluvytváří několik generických prostorů. Generické prostory konstituující se z jedné zdrojové domény nejsou zpravidla jen jedinečnými, aktuálně se konstituujícími strukturami.

V nezbytných antropologických a filozofických aspektech metafor vycházím z prací J. Sokola. Z hlediska rétoriky používám při analýzách figur, tropů atd. jako výchozí práce F. M. Quintiliana, J. Krause,⁴ E. Lotka, B. Buchtové, A. Špačkové a dalších.

Z prací polských lingvistů, které bývají označovány pojmem jazykový obraz světa, přijímám jako inspirativní práce lublinského a varšavského centra: A. Wierzbické, J. Bartmińského a R. Tokarského.

VÝCHOZÍ PROJEVY

Pro sondu do charakteru projevů Miloše Zemana jsem zvolil kombinaci, ve které se uplatňují projevy z doby „prezidentské“ i „předprezidentské“. Je tomu zejména proto, že z důvodu časového nepronese takové množství politických a slavnostních projevů ve srovnání s předchozími porevolučními prezidenty (V. Havlem a V. Klausem). Základem k excerpci bylo šest zásadních projevů (z hlediska politické závažnosti, charakteru státu, kultury dané tradicí), přičemž v jednotlivostech jsem přihlédl k projevům dalším:

- a) projev předsedy vlády M. Zemana k teroristickým útokům v USA dne 2. 10. 2001,
- b) inaugurační projev ve Vladislavském sále Pražského hradu dne 8. 3. 2013,
- c) projev k příležitosti vyslovení důvěry vládě Jiřího Rusnoka v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky dne 7. 8. 2013,
- d) projev prezidenta republiky ke státnímu svátku 28. října a k příležitosti udílení státních vyznamenání,
- e) vánoční projev dne 26. prosince 2013 v Lánech,
- f) projev k příležitosti vyslovení důvěry koaliční vládě Bohuslava Sobotky dne 18. 2. 2014.

/4/ J. Kraus (2004: 103–110) ve své monografii analyzuje konkrétně i úryvek z polemického dialogu v rámci diskuzního televizního pořadu, kde v březnu 1999 polemizuje M. Zeman jako tehdejší předseda vlády s moderátorem J. Vávrou a poslankyní L. Benešovou o problémech v managementu Komerční banky.

Z hlediska jazykové stránky slavnostních projevů jsem již zkoumal deset projevů prezidenta Václava Klause (Zábranský 2012–2013) k příležitosti státního svátku. V porovnání s jazykovým obrazem světa (JOS) projevů prezidenta M. Zemana bylo důležité zjistit, zda existuje shoda v konzervativním rámcování, v hierarchii, ze které je vyloučen Bůh (zda je vrcholem civilizace a přírody ekonomický člověk); dále pak bylo náležité srovnat, zda jsou též jako u V. Klause nejčastějším typem tropů orientační (u něj není nejčastěji tematizovanou opozicí ani míra centrálnosti, ani opozice nahoře × dole, ale opozice vpředu × vzadu a hluboce × povrchně) a ontologické konceptuální metafory. Konečně bylo podnětné zjistit, z jakých zdrojových domén při tvorbě konceptuálních metafor vychází M. Zeman. U zkoumaných projevů V. Klause to byly zdrojové domény tyto: zemědělské, geologické, finanční (ekonomické), divadelní a námořnické (Zábranský 2012–2013: 139).

ANALÝZA JEDNOTLIVÝCH PROJEVŮ CHRONOLOGICKY

A)

Projev přednesený dne 2. října 2001 v souvislosti s vývojem situace po teroristických útocích na USA spadá rámcováním jednoznačně do tzv. morálky přísného otce (Lakoff 2002: „Strict Father Morality“). Oproti americkému konzervativnímu modelu (srov. projev prezidenta USA G. W. Bushe v den útoku 11. září 2001) tu není ovšem nejvyšší silou v hierarchii Bůh, ale je to volený politik, resp. vláda („vláda ČR je připravena poskytnout [...]“). Nacházíme jednoznačné dělení světa na dobro a zlo („svět se rozdělil na dva světy“). Nejčastějším tropem tohoto velmi vážného politického projevu je metonymie, typ část za celek (pars pro toto), např. INSTITUCE ZA LIDI ZA NI ODPOVĚDNÉ („Česká republika se musí rozhodnout“), či ŘÍDÍCÍ ZA ŘÍZENÉHO („Vláda ČR není vládou extremistů, [...] nebudou se jí třást kolena“).

B)

Inaugurační projev prezidenta Miloše Zemana proslovený ve Vladislavském sále Pražského hradu dne 8. března 2013 je slavnostní, obsáhlejší a – jak je pro M. Zemana typické – pronesený spatra. Stereotypní generalizaci skýtá vyjádření: „Každý z nás někdy vyhrál a někdy prohrál.“ Vedle vyjádření spadajících do rámce morálky přísného otce – Strict Father Morality (jednoznačné rozlišení dobra a zla prostřednictvím KM OSTROVY POZITIVNÍ/NEGATIVNÍ DEVIACE) tu evidujeme pro projevy M. Z. typické metonymie (pars pro toto, INSTITUCE ZA LIDI ZA NI ODPOVĚDNÉ), např.: „dialog všech parlamentních stran“, „ČR se dostala z tehdejší ekonomické krize“ atd. Jisté vybočení z obvyklé kategorizace M. Zemanem zobrazuje závěrečná modlitba, toto oslovení je zároveň figurálním prostředkem (syntaktický

parallelismus, třikrát se opakuje: „Bože, dej mi [...]“). Na tomto jediném místě je ve slavnostních projevech prezidenta Zemana explicitní hierarchie s Bohem na vrcholu pomyslné pyramidy. Otázkou zůstává oxymóron uvádějící tuto modlitbu, kdy se mluvčí označuje za tolerantního ateistu. Pokud by tento oxymóron nebyl míněn jako vtip, pak se s největší pravděpodobností jedná o další prostředek nepřímé komunikační strategie sloužící jako výtka z pozice autority vůči politickým odpůrcům (ironie). Do křesťanského, konzervativního obrazu světa spadá KM LIDÉ JSOU SOLÍ ZEMĚ (biblická parafráze). Za velmi důležité považuji v tomto projevu dvě KM s příznačnými zdrojovými doménami. První je citací aforismu čínského filozofa Konfucia: „Lépe než proklínat tmu, je zapálit alespoň jednu svíčku.“ Tuto metaforu mluvčí používal též v předvolebním období. M. Zeman dává najevo, že obroda české politiky, po které volá řada občanů, může začít právě na postu nejvyšším, současně naznačuje (nepřímým jednáním) směr budoucí zahraniční politiky Hradu: vylepšení obchodních vztahů s Čínou, uznání její legitimacy a autority. KM ZÁVISTIVÍ HLUPÁCI JSOU TRAVIČI označuje – terminologicky přesně – stupidní jedince, kteří škodí, aniž by z toho kdokoli mohl mít užitek/výhodu (oni i celá ČR). Jejich činy jsou popsány konceptuální metaforou aplikace jedu („neotravujte“).

C)

Projev prezidenta v PSP ČR dne 7. srpna 2013 přichází v době politické krize. Projev je rozsáhlý, obsah velmi vážný. V tomto textu prezident projevuje vysokou míru jazykové variability. Vážnost situace a nezbytnost precizní argumentace jej nutí k různorodým jazykovým vyjádřením. Vyskytuje se tu např. tzv. pojistková věta, která slouží jako úvodní příprava k následné změně rámcování označované skutečnosti (zároveň představuje katalyzátor možného konfliktu): „Při vši úctě k panu poslanci Petru Nečasovi jsem hluboce přesvědčen, že v uplynulých třech letech byl faktickým premiérem vlády České republiky pan Miroslav Kalousek.“ Dále prezident označuje negativní prototyp nedůvěryhodnosti české žurnalistiky prostřednictvím metonymie: „[...] a českému tisku určitě všichni musíme věřit, zejména Mladé frontě Dnes.“ KM POLITICKÁ KRIZE JE NÁDOBOVÝ OBJEKT: „[...] nacházíme se uprostřed politické krize.“ Prezident dále vytváří rámec vlády výčtem přívlastků: „[...] vláda, které já říkám vláda odborníků, jiní vláda úředníků, jiní vláda přechodná.“ Vláda J. Rusnoka, která je logickým hypertextem projevu, je prezidentem dále podporována a legitimizována, např. i ontologickou metaforou KM VLÁDA JE NÁSTROJEM BOJE PROTI KORUPCI: „Je to vláda, která je nástrojem boje proti korupci, protože v jejím programovém prohlášení je obsažen závazek, že nebude zasahovat do probíhajícího vyšetřování a narušovat toto vyšetřování politickými tlaky.“ Konzervativní politická morálka je tu přítomna ve výročích, jimiž svým tehdejším odpůrcům v PSP ČR přímou i nepřímou komunikační strategií vyjevuje výtku z pozice

autority (komunikační funkce výtky z hlediska pragmatiky). Nepřímo tak činí pomocí přístavku: „Známý politolog, pan Miroslav Kalousek, nedávno prohlásil [...]“, přímo vyjadřuje výtku přívlastkem: „Budete-li si přát návrat na několik měsíců oné smutné katastrofické Kalouskovy vlády, prosím, hlasujte proti vládě Jiřího Rusnoka.“

D)

Projev prezidenta republiky pronesený k oslavě státního svátku 28. října roku 2013 a při identické příležitosti udílení státních vyznamenání je zásadně rozdílný od deseti předešlých bývalého prezidenta Klause, ty byly tematicky pojaté v nejvyšší obecnosti, zatímco prezident Zeman je co možná nejvíce konkrétní, je tomu tak zejména v místech týkajících se vyznamenaných Medailí Za zásluhy I. třídy a Řádem Tomáše Garrigua Masaryka (prezident Klaus o vyznamenaných v projevu nehovořil nikdy). Projev je výjimečný i demonstrovánými hodnotami, překvapivě není „ekonomickostředný“, nýbrž do popředí vystupuje individuální morálka jednotlivých historických i současných českých osobností. Slavnostní ráz projevu je podtržen nebyvale vysokým počtem figur a tropů. Orientační metafory vyjadřují až na jednu výjimku směr nahoru (AUTORITA, SÍLA, ŠTĚSTÍ, DOBRO, MORÁLNOST atd. JSOU NAHOŘE): „zdvihnul z prachu svůj podnik“, „pozdvihli český průmysl“, „krásné vzepětí národa“, „nebyla strmá kontinuální cesta na vrchol“, „byly vzestupy a pády“. Jedna OM se týká rysu centrálnosti: „Byli jsme vychováni v přesvědčení, že [...] kdo z tohoto mainstreamu vybočí, se nutně utopí.“ Velké množství ontologických metafor (personifikací) a metonymií pomáhá prezidentovi vytvořit rámec náhledu na utváření dějin: „dějiny jsou plodné“ (metonymie /LIDSKÉ/ DĚJINY JSOU LIDÉ), „dějiny jsou souboj myšlenek“ (metonymie /LIDSKÉ/ DĚJINY JSOU MYŠLENKY), „dějiny mají samohyb“ (ontologická metafora DĚJINY JSOU STROJ), „vyrytá stopa v dějinách“ (KM DÍLO JE OSTRÝ NÁSTROJ). Důležitost kvality myšlenek je zdůrazněna personifikačním typem ontologické metafor: „v zajetí svých myšlenek“ (MYŠLENKY JSOU LIDÉ). Nutnost změn v přístupu a myšlení v návaznosti na změny v civilizaci odráží prezident depersonifikačním typem ontologické metafor: „stáváme se spíše fosilií...“ (LIDÉ JSOU ZKAMENĚLINY). Lidský přístup a životní nadsled je doceněn KM ÚSMĚV JE PŘEDMĚT (DAR), „rozdávali lidem to nejcennější – úsměv“.

E)

Vánočním projevem se prezident M. Zeman, který pronesl 26. prosince 2013 v Lánech, vrátil k předgottwaldovské tradici vánočních projevů (nikoliv sekularizovaných novoročních). Důvody návratu k projevu s charakterem vánočního poselství vysvětluje sám prezident v úvodu řeči. Jeho vánoční projev tak můžeme srovnávat i s historickými vystoupeními T. G. Masaryka a E. Beneše: z hlediska jazykového obrazu světa je slavnostní vánoční projev

T. G. M. (vybírám prosinec 1933 jako exemplární bikonceptuální příklad) rámcován jako konzervativní /strict father morality/, konzervativní politická morálka je doložena počátkem i závěrem projevu („naše děti“, „dětství“ – důraz na rodinné hodnoty; citace evangelia na začátku projevu i na konci „Sláva na výsostech Bohu a na zemi pokoj lidem dobré vůle“ – důraz na křesťanství; antropocentrismus /“od domu k domu“/), na konci projevu je ale prezident kosmopolitní (přeje vše dobré též občanům Spojených států amerických i všech ostatních států). Stať projevu je překvapivě jednoznačně progresivní a antimilitaristická, místo etnocentrismu a ekonomické průměrnosti T. G. M. hovoří o mravech v celé společnosti (o nutnosti opustit násilí), o Společnosti národů, a tak zdůrazňuje mezinárodní právo, lidské hodnoty a nutnost míru. Oproti tomu Benešův vánoční projev je velmi epický (vybírám ze tří vhodných předválečných projevů k ilustračnímu srovnání prosinec 1937), působí neadekvátně vůči situaci, následkem mohla být nízká efektivita předání poselství; projev zapadá do demonstrace tradičních křesťanských hodnot, avšak místo citace bible na začátku a na konci (jako u T. G. M.) vidíme pouze parafrázi biblického výroku na konci projevu („Všem vám, lidem dobré vůle, přeji klid a pokoj a státu našemu krásný jubilejní rok!“), jinak jsou křesťanské teze potvrzovány jen nepřímou strategií („den, jenž je celému křesťanskému světu symbolem lásky“). A. Novotný (vybírám projev z Vánoc 1960 pro příklad nedemokratického prezidenta) přichází s poměrně krátkým slavnostním novoročním projevem, ten se zdá být efektivní, mluvčí dokáže pregnantně a lapidárně sdělit svůj záměr. Společenskou metou demonstrovanou v projevu již nejsou evangelní hodnoty, ale pouhá perspektiva „mít se lépe“. Vidinou/přeludem společnosti se stává představa neustálého pokroku a stálého navyšování hojnosti (tedy pokrok /zemědělský, průmyslový/, nikoliv morálka). Ačkoliv se prezident Zeman vrátil k formální tradici vánočního projevu, křesťanské hodnoty nejsou v projevu demonstrovány, necituje ani úryvek z bible (Bůh je z hierarchie vypuštěn, hlavou státu a vrcholem tzv. velkého řetězce bytí je výlučně osoba prezidenta). Projev je „ekonomickostředný“ a směřovaný na úřad prezidenta a jeho činy. M. Zeman „skládá účty“, tedy enumeruje pět splněných slibů. V projevu je oproti ostatním projevům M. Zemana nižší počet figurálních a tropických prostředků. KM ČINY JSOU PENÍZE se tu figurálně opakuje v syntaktickém paralelismu, čímž je zdůrazněn finanční aspekt: „Skládáme účty sami sobě i svým blízkým. Prezident republiky má povinnost složit účty všem občanům.“ Nechybí metonymie ŘÍDÍCÍ ZA ŘÍZENÉHO: „Tak jako v sídlech většiny evropských hlav států i na Pražském hradě vedle české vlajky vlaje vlajka Evropské unie [...]“ Explicit projevu přináší poselství ve formě ontologické metafory ŽIVOT JE NÁDOBOVÝ OBJEKT zapojené do GPS ŽIVOT JE NÁDOBOVÝ OBJEKT PLNĚNÝ UŽITEČNÝMI SKUTKY. Zároveň tak uděluje výtku z pozice autority všem občanům neproduktivním (těm, jejichž život není naplněn užitečnými skutky). Z hlediska politického směřování projev spadá

do progresivního proudu. Zajímavá je nepochybně také nonverbální složka, kterou díky filmovému záznamu máme v některých případech k dispozici. A. Novotný v novoročním projevu roku 1960 sedí za stolem. V této tradici prezidenti pokračují i po revoluci, až prezident V. Klaus u slavnostních novoročních projevů stojí. Výjimečným se z historického hlediska stává právě prezident M. Zeman, který u vánočního projevu sedí, nesedí však za stolem, ale v sálu s pohodlným nábytkem a luxusní, adekvátně slavnostní výzdobou. Stůl (srov. franc. výraz *bureau*) je na jedné straně symbolem moci rozhodování, na straně druhé mluvčího zařazuje k určitému typu práce, která jistou částí populace nemusí být ceněna. Postoj V. Klause u novoročního projevu evokoval akčnost, aktivnost přístupu. Např. v roce 2010 (50 let po tomto projevu A. Novotného) můžeme v projevech prezidentů vidět výrazné rozdíly. Prezident Novotný sedí za masivním stolem, po celou dobu svůj projev čte, na konci projevu odloží brýle s černou obroučkou (přímý pohled: posílení persvaze a sociativnosti). Naproti tomu projev prezidenta Klause v roce 2010 nese v kanceláři i osobní stopy (fotografie manželky v rámečku na polici knihovny, prezidentem sepsané knihy tamtéž) a další slavnostní elementy (exotické květiny na pracovním stole). Prezident při projevu stojí a svůj text čte z malých papírů (nejspíš formát A6), které jsou umístěné na snímaném malém průhledném pultu. Pouze prezident Zeman v roce 2013 projev nečte, mluví z paměti.

F)

Projev k příležitosti vyslovení důvěry koaliční vládě Bohuslava Sobotky dne 18. 2. 2014 je nejdelší z analyzovaných, jeho realizace trvala plných čtyřicet minut. Projev je zaměřen na ekonomická témata, nepostrádá však i morální poselství. Tradičně evidujeme orientační metafory, např.: „že do sedmi let doženeme Rakousko“ (směr dopředu × dozadu). Vybírám několik zásadních KM k analýze. K tradičnímu odmítnutí „zelené politiky“ (tento postoj je ve shodě s předchůdcem v prezidentském úřadu V. Klausem) náleží oxymoron „útluné mokřady se spoustou komárů“, čímž nepřímě mokřady označuje za negativní přírodní skutečnost. KM VLÁDNÍ STRATEGIE JE SCÉNÁŘ: „nastupují čtyři scénáře“. Metaforické vyjádření pomocí zdrojové domény divadelního či filmového scénáře poukazuje k jeho tvůrci a zdůrazňuje jeho úlohu (v tomto případě ministra financí A. Babiše). Jazykový obraz světa dotvářejí ontologické metafory: KM SLIBY JSOU NÁDOBY („aby vládní sliby byly naplněny“), dále KM ROZPOČET JE NÁDOBOVÝ OBJEKT („zacpání rozpočtových děr“) pomocí nich dochází k podtržení významu a závažnosti konsekvencí rozpočtové úvahy státních prostředků. Nejpodstatnější je pak metonymie SNĚMOVNA JE DÍLNA („Sněmovna má být dílnou, ze které budou vycházet dobré zákony.“). Toto tvrzení Jana Hamáčka/Miloše Zemana „Sněmovna má být dílnou“ vyjevuje typický vztah mezi zkušeností a fyzickým lokalizováním událostí na tomto místě. Vytváří se tu vztah, jehož

hlavním jmenovatelem je práce/tvorba zákonů. Prezident Zeman podle svého zvyku nezapomněl ve svém projevu na novináře (kteří z povahy civilizačních tendencí inklinují v publicistice často k povrchnosti a nevěcné argumentaci), používá ontologickou metaforu depersonifikační: KM NOVINÁŘI JSOU AUTOMATY („občas z nich vypadne jeden či dva kritické argumenty“). Nepřímou komunikační strategií tak novináře označuje jako pouhé (nemyslicí, necítící) stroje. Prezident v projevu určeném nové vládě cituje svůj inaugurační projev, navíc tak činí v závěru, čímž umocňuje důležitost svého postoje (KM ZÁVISTIVÍ HLUPÁCI JSOU TRAVIČI), poslance zároveň prosí: „Nenechte se otrávit.“ Tuto pasáž rámcuje výzvou, aby se poslanci nikdy nehodnotili podle popularity, ale vždy jediné a pouze podle výsledků své práce. Zcela ojedinělou zůstává metonymie se zdrojovou doménou z oblasti námořnické: SNĚMOVNA JE PONORKA („váš pobyt v této ponorce“), tato KM vyplývá z vlastní zkušenosti emocionální náročnosti uzavřeného a částečně stereotypního prostředí poslanecké sněmovny.

KONTEXT DALŠÍCH PŘEDVOLEBNÍCH A POVOLEBNÍCH PROJEVŮ

V předvolebních mítincích prezident vystupoval pod titulem čestného předsedy politické strany SPOZ. Na předvolebním sjezdu této strany pronesl projev, ve kterém uplatnil různé KM. K oblíbeným předvolebním vyjádřením patřila florální metafora stromu: „Strom roste pomalu a jenom plevel roste rychle.“ Tuto metaforizaci rozvíjel dále: „Já jsem vám asi před minutou vyjmenoval hned sedm druhů politických plevelů“; přičemž depersonifikační ontologickou metaforou označil sedm stran za škodlivé, konkrétně: Věci veřejné, LIDEM, Stranu zelených, ODA, Unii svobody, ale také KDU-ČSL: KM DANÉ STRANY JSOU POLITICKÉ PLEVELE. Konsekvencí této ontologické metafory přirozeně je, že by dané „plevele“ měly být vykořeny. Vůči vrcholným představitelům Strany zelených pak ještě pronese další ontologickou metaforu depersonifikační: KM MINISTŘI SZ JSOU PAPÍR („Ti ministři pak shořeli jako papír a Strana zelených už není v Poslanecké sněmovně“), kterou jejich charakter degraduje na nestabilní objekt. Podobně kreativní je Miloš Zeman při úvaze o změně volebního zákona. Personifikační ontologická metafora KM ZMĚNA VOLEBNÍHO ZÁKONA JE UKLÍZEČ („změna by zametla s dnešními kandidátkami“) označuje nepřímou komunikační strategií dosavadní metodu skládání volebních kandidátek za pochybnou (doslova za „odpad“). K vytvoření komplexnějšího souboru posuzovaných projevů jsem vybral i tiskový brífink k aktuální povodňové situaci ze dne 3. června 2013, na němž hovoří velitel Hradní stráže R. Studený a poté velmi krátce prezident M. Zeman. Zde evidujeme ve vážné situaci pojistkovou větu (může být ale i současně ironií) spadající do konzervativního politického

rámce (Strict Father Morality): „Chtěl bych Vás ujistit, že v případě, že se, nedej bůh, budou živelné pohromy opakovat, Hradní stráž je kdykoli připravena účastnit se akcí na pomoc postiženým.“ V závěru projevu graduje ironický postup umocněný pleonasmem pozdravu, zároveň tu dochází ke kategorizaci adresátů projevu, za negativní jsou nepřímo označeni novináři: „I já Vám přeji hezký den a zejména, abyste se neutopili, i když u novinářů je toto přání poněkud ambivalentní. Hezký den, dobrý večer.“ K dokreslení JOS jazykových projevů prezidenta M. Zemana nahlédnu do četných promluv k občanům různých obcí (tzv. „setkání s občany“). Např. mezi 5. zářím a 16. říjnem roku 2013 tato setkání přinesla celkem 24 různých projevů. Povětšinou se jedná o kratší projevy, výjimečně mluvčí vzpomene osobní vazby k různým místům či se rozpovídá na témata týkající se obce, pak je projev obsírnější. Prezident v těchto projevech často děkuje svým voličům i nevoličům a „skládá účty“, jak učinil i v závažném (výše analyzovaném) vánočním projevu, tato KM ČINY JSOU PENÍZE je pro M. Zemana typická (až stereotypní). Velmi častými metaforickými koncepty jsou v těchto projevech také historky o japonských vojácích ztracených v džungli po druhé světové válce či přirovnání politických stran (kandidujících do sněmovních voleb) k sýrům v samoobsluze: „některé Vám budou chutnat, některé Vám budou páchnout“. Ontologickou metaforu POLITICKÉ STRANY JSOU SÝRY lze považovat za podbíživou, adekvátně ke všelidovému prostředí veřejných regionálních projevů.

ZÁVĚR

Jazykový obraz světa zkoumaných projevů prezidenta Miloše Zemana je v porovnání se slavnostními projevy Václava Klause (Zábranský 2012–2013) komplikovanější a různorodější. Pojmy spadající do konzervativní politické morálky byly identifikovány dle postupu americké kognitivní lingvistiky pozitivně s tím rozdílem, že se v daných prezidentských diskurzích většinou nevyskytuje na počátku hierarchického řetězce Bůh, ale jeho počátkem/vrcholem je tu ekonomický člověk, pán civilizace a přírody (existují však výjimky, kdy tomu tak není: inaugurační projev, brífink k povodňové situaci). V některých projevech pozitivně identifikujeme progresivní politickou morálku, M. Zeman tak může být označen za bikonceptualistu. Konzervativní přístup převládá při vážné ohrožující situaci, zatímco progresivní směr prezident uplatňuje zejména při projevech slavnostního rázu. Nejčastějším typem tropů jsou orientační a ontologické metafor, dále pak metonymie. Nejfrekvencovanější tematizovanou opozicí orientačních metafor je opozice nahoře × dole, výjimečně míra centrálnosti či opozice vpředu × vzadu. Vedle personifikací potvrzujících přítomnost antropocentričnosti jazykového obrazu světa M. Zemana pozorujeme z hlediska geografického a kulturního

pro naše prostředí ontologické metafory očekávatelných (finanční – zde se shoduje s V. Klausem, lékařský, botanický okruh) i překvapivých (podobně jako V. Klaus z vizuálního, divadelního i námořního prostředí) zdrojových domén. Jazykový obraz světa výše zkoumaných projevů prezidenta Miloše Zemana je: antropocentrický, hospodářsky středný, pragmatický, logický, faktografický (střízlivě věcný), s nízkou mírou pravděpodobnosti výskytu předsudků vůči konkrétním profesím (vyjma novinářů a ekologů).

ZKRATKY

GPS – generická příběhová struktura

JOS – jazykový obraz světa

KM – konceptuální metafora

M. Z. – Miloš Zeman

OM – orientační metafora

PSP ČR – Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky

V. K. – Václav Klaus

ZDROJE TEXTŮ PROJEVŮ:

ZEMAN, Miloš

2012 *Zpověď informovaného optimisty* (Praha: ČAS)

LITERATURA:

BLACK, Max

1966 *Models and Metaphors* (Ithaca : Cornell University Press)

BARTMIŃSKI, Jerzy

2006 *Językowe podstawy obrazu świata* (Lublin: UMCS)

BUCHTOVÁ, Božena

2006 *Rétorika* (Praha: Grada)

CROFT, William – CRUSE, Alan

2004 *Cognitive Linguistics* (New York: Cambridge University Press)

ČERMÁK, František

2010 *Lexikon a sémantika* (Praha: Lidové noviny)

DRAAISMA, Douwe

2003 *Metafory paměti* (Praha: Mladá fronta)

EVANS, Vyvyan – GREEN, Melanie

2006 *Cognitive Linguistics. An Introduction* (Edinburgh: Edinburgh University Press)

FAUCONNIER, Gilles

1994 *Mental Spaces* (Cambridge: Cambridge University Press)

FAUCONNIER, Gilles – TURNER, Mark

2003 *The Way we think* (New York: Basic Books)

HIRSCHOVÁ, Milada

2006 *Pragmatika v češtině* (Olomouc: Univerzita Palackého)

CHRZ, Vladimír

1999 *Metafory v politice* (Praha: Psychologický ústav AV ČR)

KÖVECSES, Zoltán

2010 *Metaphor /A Practical Introduction/* (Oxford: Oxford University Press)

KRAUS, Jiří

1998 *Rétorika v evropské kultuře* (Praha: Academia)

2004 *Rétorika a řečová kultura* (Praha: Karolinum)

KRAUS, Jiří et al.

2011 *Člověk mluvící* (Praha: Leda)

LAKOFF, George

1987 *Women, fire, and dangerous Things: what categories reveal about the mind* (Chicago: The University of Chicago Press)

2002 *Moral politics: how liberals and conservatives think* (Chicago: The University of Chicago Press)

2004 *Don't think of an elephant!: know your values and frame the debate: the essential guide for progressives* (White River Junction: Chelsea Green Publ.)

LAKOFF, George – JOHNSON, Mark

1980 *Metaphors we live by* (Chicago: The University of Chicago Press)

LEECH, Geoffrey N.

1983 *Principles of Pragmatics* (London: Longman)

LOTKO, Edvard

2009 *Kapitoly z rétoriky* (Olomouc: Univerzita Palackého)

MACHEK, Václav

1968 *Etymologický slovník jazyka českého* (Praha: Academia)

NĚMEC, Igor

1980 *Rekonstrukce lexikálního vývoje* (Praha: Academia)

POKORNÝ, Jan

2010 *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura* (Praha: Grada)

PROCHÁZKOVÁ, Ivana

2011 *Hospodin je král. Starozákonní metafora ve světle kognitivní lingvistiky* (Praha: Česká biblická společnost)

QUINTILIANUS, Marcus Fabius

1985 *Základy rétoriky* (Praha: Odeon)

REJZEK, Jiří

2001 *Český etymologický slovník* (Voznice: Leda)

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie

2010 *Výbraná slovesa pohybu v češtině /studie z kognitivní lingvistiky/* (Praha: Karolinum)

SOKOL, Jan

2002 *Filosofická antropologie: člověk jako osoba* (Praha: Portál)

2004 *Člověk a náboženství: proměny vztahu člověka k posvátnému* (Praha: Portál)

2010 *Malá filosofie člověka* (Praha: Vyšehrad)

2010 *Slovník filosofických pojmů* (Praha: Vyšehrad)

STACHOVÁ, Jiřina, ed.

1990 Úloha metafor ve vědeckém poznání a vyjadřování (Praha: Filozofický ústav Československé akademie věd)

ŠPAČKOVÁ, Alena

2006 *Moderní rétorika* (Praha: Grada)

TOKARSKI, Ryszard

2004 *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie* (Lublin: UMCS)

TURNER, Mark

2005 *Literární mysl: o původu myšlení a jazyka* (Brno: Host)

VAŇKOVÁ, Irena – NEBESKÁ, Iva – SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie – ŠLÉDROVÁ, Jasňa

2005 *Co na srdci, to na jazyku* (Praha: Karolinum)

VAŇKOVÁ, Irena

2007 *Nádob plná řeči: člověk, řeč a přirozený svět* (Praha: Karolinum)

WIERZBICKA, Anna

1992 *Semantics, culture, and cognition: universal human concepts in culture – specific configurations* (NY: Oxford University Press)

2003 *Cross-cultural pragmatics: the semantics of human interaction* (Berlin, NY: Mouton de Gruyter)

ZÁBRANSKÝ, Lukáš

2012–2013 „K jazykové stránce deseti projevů Václava Klause u příležitosti státního svátku České republiky“; *Češtinář XXIII*, č. 5, s. 129–141

2013a „K metaforám v Babičce po pitvě z hlediska kognitivní lingvistiky“; *Slavia Occidentalis* 70, č. 1, s. 147–166

2013b „K metaforám v Mariánském kodexu z hlediska kognitivní lingvistiky“; *Bohemica Olomucensia* 5, č. 2, s. 113–124